

Milyen árat fizetünk a kritikáért?*

Résztevők:

Balogh Gergő, PhD, a Szegedi Tudományegyetem
Magyar Nyelvi és Irodalmi Intézetének adjunktusa

Lengyel Imre Zsolt, PhD, az Eötvös Loránd Tudományegyetem
Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének adjunktusa

Smid Róbert, PhD habil., a Színház- és Filmművészeti Egyetem
Németh Antal Drámaelméleti Intézetének adjunktusa

Szirák Péter, DSc, a Debreceni Egyetem
Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének egyetemi tanára

Smid Róbert: Délelőtt Kulcsár-Szabó Zoltán az előadásában már utalt a két kritikavita, és én is innen indítanám ezt a beszélgetést. Egyrészt azok a kérdések, amelyek a kilencvenes éveket és az ezredfordulót uralták – vagyis az úgynevezett tudományos és az impresszionista kritika közötti elvágólagosság vagy a kritika demokratizálódásának lehetősége a mediális színtér megváltozásával – ma nem tematizálódnak olyan mértékig, mint akkor. Másrészt viszont valamennyi kortárs magyar metakritikai diskurzus felemlegeti a rendszerváltás utáni két kritikavítát: az 1995–1996-ban lejátszódó „nagy” és a 2007-ben kirobbant „kis” kritikavítát. Arról kérdeznék Benneteket, hogy miért nincsenek manapság ilyen horderejű eszmecserék, illetve szükségünk lenne-e kritikavítákra. És amennyiben igen, akkor a kritika intézményes hátterének, a kritikairás praxisának, a kortárs magyar irodalommal való kapcsolatának mely aspektusaira kellene koncentrálniuk?

* A *Rossz közérzet az irodalomtudományban és a kritikában?* című workshopon (szervező: ELTE Általános Irodalomtudományi Kutatócsoport) 2024. december 12-én elhangzott kerekasztal-beszélgetés szerkesztett változata.

Szirák Péter: Nincsenek ilyen viták, de egyáltalán nem biztos, hogy abban az értelemben túl vagyunk a nagy és a kis kritikavitán, hogy azok a kérdések, amelyek ott érdemben tematizálódtak, ne lennének ma is aktuálisak. Ugyanakkor nem biztos, hogy a két pólust tudományosként és impresszionistaként kell megneveznünk. Inkább arról van szó, hogy az egyik mindig is inkább a szakszerűsége apellált, a másik pedig azt állította magáról, hogy ő az olvasóbarát. Ha tehát abból indulunk ki, hogy egy kritikának mennyire kell szakszerűnek és ezzel együtt elitistának lennie, vagy mennyire feladata inkább egy olvasóbarát kánont (ki)alakítania, akkor azt mondhatom, hogy ezek a kérdések mind a mai napig vissza-visszatérnek minden kritikai gyakorlatban. Tehát bárki bármilyen kritikát ír, ezeket a kérdéseket akarva-akaratlanul érinteni fogja; egyszerűen azért, mert minden kritikus valahogyan pozicionálja magát a két említett pólus között. A nagy kritikavitának ez az aspektusa a kis kritikavitával megisméltődött, hiszen ott a laikus olvasóra hivatkozva voltaképpen arra történt volna kísérlet, hogy a kritikai életet közel vigyék a közönséghez. És most mindenkit emlékeztetnék arra, hogy a nagy kritikavita óta számos helyen felbukkan az az érvelés, főleg az úgynevezett tudományos kritikával kapcsolatban, hogy az olvasókat elidegenítette az irodalomtól. Azzal a kérdéssel, hogy mennyien olvasnak minőségi irodalmat, és hányan olvasnak kritikákat, foglalkozni kell, de a problémának az a vonatkozása, hogy miért esett vissza az olvasás mint életformaszerűen végzett tevékenység, hogy vajon miért csökken egyre jobban az olvasók száma, és hogyan strukturálódott át az olvasóközönség, az jóval összetettebb ennél. Sokan szívesen mennek a bűnbakképzés irányába, és a szakszerűsége fogják az olvasói elidegenedést. Rövid válaszom a kérdésre az, hogy nyilvánvaló jelleggel nem ölt testet efféle vita, de a korábban felmerült alapkérdések továbbra is foglalkoztatják az irodalmi életet és a kritikaírókat.

Lengyel Imre Zsolt: Fontosnak gondolom mind a két vitát, és már önmagában arról is nagyon sokat lehetne beszélni, hogy a kilencvenes évekből miért neveztek el „nagy”-nak. Az tény, hogy ez a vita nagyon gyorsan kanonizálódott, hozzám Sári B. László *A hattyú és a görény* című könyve révén jutott el. E szövegfolyam mellé a mából nézve rengeteg kérdőjelet lehet kitenni: hogy konkrétan mi hangzott el, mennyi kérdés oldódott meg, hogy az egész vita tétje mennyire volt áttekinthető a kívülálló számára, hogy milyen volt a vitakultúrája... Péterhez hasonlóan én is úgy gondolom, hogy a vita és annak recepciója az átfogó szociokulturális folyamatokkal összefüggésben lenne értékelhető. De a nagy kritikavita ezen túlmenően mint a kortárs kritikai szakma alapító mítosza is érdekes – hozzám már így érkezett meg. Sokat elárul egy kritikusról, hogy a vitaindító előadások szerzői közül kivel tud inkább azonosulni: például, ha muszáj lenne, akkor én Takáts József előadását választanám, miközben a legtöbben ebben a teremben – azt hiszem – Bónus Tiborét. A nagy kritikavita így a mai napig identitásformáló esemény a honi irodalomtudományos mezőben. Egy másik szempont annak a folyamatnak a magyar intézményes keretek közötti megvalósulása, amelyről John Guillory ír

a workshop apropóját adó *Professing Criticism* című könyvében. Ahogy Guillory is hangsúlyozza, a 18–19. századi folyóirat-kultúrában megalapozódó kritikában a kritikus mint véleményformáló értelmiségi mindenfajta formális felhatalmazás nélkül vesz részt egy olyan közdiskurzusban, amelynek nincsenek keretei, nincsenek formalizálható kimenetei, nincsen sehol akkreditálva, és nincsen „oklevelesítve”. Az impresszionista kritika helyett én inkább ehhez a paradigmához kötém a Takáts-szöveg problémafelvetését. A kritikavita két genealógiai ág kapcsolódott össze: a 18–19. századi hagyomány felélesztése – vagy hát bizonyos értelemben importálása, hiszen nálunk a maga idejében csökevényesen honosodott meg – és egy későbbi fejlemény, a guillory-i értelemben vett „akadémiai professzionalizmus” importja. A rendszerváltásig egyik sem tudott Magyarországon autentikus módon létezni, úgyhogy ez a vita mindkettő megalapítása-megalapozása szempontjából fontos állomás. Számomra ezért fontos a kritikavita: mert magának a kritika intézményének a társadalmi pozíciójára segít rákérdezni.

Balogh Gergő: Nagyon unalmas leszek, mert mind a két előttem szólóval egyetértetek sok szempontból. Zsoltnak igaza van, hogy a generációnk számára identifikációs alap a kritikavita, és Péternek is abban, hogy ezek a múlt homályába vesző viták minden egyes kritika megírása közben újra testet öltenek. Számomra a legérdekesebb ebben a kérdésben a tudománytörténeti kontextus. Kulcsár Szabó Ernő javasolta még az előző ülésen, hogy érdemes egy kicsit hátrébb lépni, és ha ezt most megtesszük, akkor azt fogjuk látni szerintem, hogy a két kritikavita, amely intézményesült, tulajdonképpen intézménytörténeti megrázkódtatások körül rendeződött el. Tehát egyrészt a politikai rendszerváltással összefüggésben kellett praktikus szempontból is újraértékelni a kritika megszólalásmódját, vagyis azt, hogy hogyan tud egy kritikus megszólalni egy olyan nyilvánosság terében, ahol már nem feltétlenül vagy nem elsősorban politikai aktusként értelmezhető a kritika. Vagyis miként lehet úgy kritikai beszédmódot folytatni, hogy ez az akkori irodalomtudomány legfontosabb tendenciáját követve az irodalmi mű irodalmiságát, esztétikai értékét helyezze a középpontba. A másik nagy megrázkódtatás pedig a web 2.0 technikai váltásához kapcsolódik, legalábbis sokan így értékelték. Többen úgy vélték, hogy az internet megjelenésével az irodalmi művekkel való foglalkozás olyan értelemben demokratizálódik, hogy innentől minden olvasó bekapcsolódhat majd hozzászólásokkal vagy blogbejegyzésekkel a kritikai diskurzusba, emiatt pedig autoritásvesztésen fognak keresztül menni majd azok az intézmények, amelyek eddig birtokolták az irodalomról való beszéd monopoliumát. Ez nyilvánvalóan nem így történt, de nem is az a lényeges, hanem hogy ezt a törést vagy megrázkódtatást magát úgy kanonizálták mint intézményes folyamatok eredményét. Ezért ami számomra érdekesebb, hogy amikor viszont a közösségi média megjelent, és valóban fontos változást hozott – ellentétben a webkettővel –, az már nem így tematizálódott, vagyis nem lett egy még kisebb vagy még nagyobb kritikavita. Pedig a közösségi média volt az, ami az utóbbi három évtizedet tekintve a legmélyebben formálta át a kritikai

megszólalásmód lehetőségeit. Például ma már az egyes megosztott kritikák alatt is minikritikák jelennek meg – úgy hívjuk őket, hogy kommentek. És ahogy erről Kulcsár-Szabó Zoltán beszélt délelőtt, a kritikus is ennek a kultúrának a részévé válik, emiatt viszont eltűnik kvázi védett pozíciója. Eddig része volt az irodalmi élet etikettjének, hogy a kritikákra a szerzők nem válaszolnak, ehhez képest a Facebookon ilyenre most már több ízben láttunk példát. Azt hiszem, hogy Závada Péter volt az, aki fel is vetette egy olyan felület ötletét, ahol a szerzők válaszolhatnak a megjelent kritikákra. Tehát megjelent egy, a mediális színtér logikájából következő gyakorlat, és erre szinte azonnal reagálva maga az irodalmi nyilvánosság tett kísérletet ennek intézményiesítésére. És hogy ez nem ment végbe, az nem feltétlenül jelenti azt, hogy maga a gyakorlat, ami ennek az alapja, ne létezne. A kritikavítára reflektálva még azt szeretném elmondani, hogy szerintem soha nem a kritikáról szólt, hanem arról, hogy hogyan lehet az irodalomról szakmai módon beszélni. Bónus Tibor álláspontja ezzel kapcsolatosan máig érvényes: az irodalmi művek olyan kihívást jelentenek az olvasás számára, amelyet csak szaktudományi apparátusok megmozgatásával küzdhetünk le oly mértékben, hogy valóban közelebb kerüljünk a szöveghez. Ezért a vitát nem a legtermékenyebb az elitista/demokratikus attitűdök tengelyén megközelíteni.

LIZs: Guillorynak épp az a kérdése, hogy szakma legyen-e az irodalommal való foglalkozás. Bónus Tibor szövegei valóban amellet foglalnak állást, hogy igen. Takáts Józsefet viszont én úgy olvasom, hogy elsősorban nem a szakma képviselőjeként, hanem felelős állampolgárként lép fel, és néz szembe egy irodalmi művel. Úgy, hogy felvállalja a saját identitását, a saját elkötelezettségét, a saját politikai nézőpontját, és reflektál ezekre. Ez azért fontos, mert sok kérdést, amely a beszédpozíció megalapozásához kötődik – például, hogy ki is adja nekem a hatalmat a szólásra –, túl könnyen zárójelbe lehet tenni arra hivatkozva, hogy mi vagyunk a szakma.

SzP: Arra a kérdésre, hogy Takács József úgy pozicionálta magát, mint aki számot vetett azzal, hogy kitől kapja a felhatalmazást a kritikusként fellépésre, azt lehetne mondani, hogy egy kritikus nem tud nem szakmabeliként fellépni. Tehát nincs olyan kritikus, aki kívül tudná helyezni magát az intézményrendszeren, és el tudná nekünk meggyőzően játszani azt, hogy neki olyan szempontjai vannak, amelyek nem szakmaiak. Takáts Józsefnek jól olvashatóan nagyon is voltak előfeltevései, szakmai megfontolásai; őt a közösséget általában képviselő pozíciótól éppúgy elválasztotta egyfajta szakmai erudíció, mint ahogy Bónus Tibort is elválasztotta mondjuk egy olyan naiv olvasótól, aki nyilván ebbe a diskurzusba semmilyen módon sem tudott belépni. Szóval amit mondasz, az szerintem utópia, de minimum illúzió. A tekintély abból a teljesítményből fakad – és ez mai napig így van egyébként, minden ellenkező híresztelés dacára –, ahogy egy kritikus, egy értelmező közvetíteni tudja az interpretációját, olvasási ajánlatot ad a közönségnek, és ezzel orientálja azt. De abba az illúzióba ne ringassuk magunkat, hogy ez a közösség/közönség

nagyon széles lenne. A szűk közönség viszont elvárja a kritikustól mint elfogadott tekintélytől, hogy bizonyos értelemben irányítsa, segítse a megértési munkában. Én értem ezeket az emancipációs-demokratizálódási törekvéseket, de azért ennek a határait is lássuk be egykor és most. Amikor azt gondolom, hogy én úgy tudom közvetíteni az irodalmat, hogy az mindenki számára hozzáférhető lesz, az azért mégiscsak egy elég merész projekt. Ezzel szemben, amit Bónus Tibor mondott kezdettől fogva, az az, hogy én a diszkurzív tudással felvérteztem magam, és ezt a tudást teszem közös tudássá. Abban az értelemben demokratizált az irodalmi alkotásokhoz való hozzáférés, hogy a tudományos kommunikációs térbe úgy lehet belépni, hogy ismerni kell a szakma bizonyos szempontjait, és onnantól kezdve a diszkurzív tette tudásom révén tudom szóvá tenni a dolgokat, ezzel pedig képes vagyok befolyásolni a diskurzust. Ezt a különbséget nem szabad eltüntetni, mert itt nem automatikus a belépés, hanem előfeltételei vannak, előzetes tudást igényel, és épp ez a vonzereje ennek a klubnak. Azáltal válik valóban interszjektív a kommunikáció, hogy muszáj tanulmányoznom mindazt, amit már megírtak az eddig megszületett művekről, és mindazt, amit a kortárs kritika is bizonyos hagyományrendekbe bekapcsolódva, soha nem primordiális beszélőként elmond. Tehát mindez felkészültség kérdése. Egy analógiával élve: a csillagokat tudom úgy is nézni, hogy az égre tekintek, és fogalmam sincs az egésztől, úgy is, hogy ismerem a csillagképeket, és úgy is, hogy esetleg fizikus vagyok, vagy csillagász.

SR: Mindhárman érintettétek azt a kérdést, hogy mennyiben valósulhattak meg a kis kritikavita elképzelései. Bárány Tibortól indulnék, aki mind a mai napig értekezik a kritikusi autonómia fontosságáról és sokrétűségéről: akár úgy értjük, hogy a politikai oldalaktól független a kritikus, akár úgy, hogy kialakítja a maga közösséget és közönséget, amely bíz az ő értékítéletében, ahelyett, hogy egy bizonyos érdekkört kiszolgálja. Ehhez kapcsolódhat az a jelenség, hogy a mai kapitalista viszonyok között mintha a kiadók részéről lenne némi bizalmatlanság a kritikussal szemben, mintha már kevésbé lenne fontos az értékítélete. Lőrincz Csongor előadása alatt ugrott be, hogy ha megnézzük a kiadók vagy akár a szerzők közösségi médiabeli kommunikációját, ott is úgy látszik, hogy kiszorítják a kritikákat a pozitív moly.hu-s értékelések és az év végi toplisták. Lényegesebbé vált az elérés is a pozitívitás társadalmában, amikor egy-egy vers vagy prózarészlet nagyot megy, megosztásokat generál. De hasonló példa lehet az is, amikor Lengyel Imre Zsolt és Sipos Balázs bement a *Partizán* című műsorba olvasókört tartani, és a Youtube-videó alatt folyamatosan kapták a kommenteket. Az elérés konkurensévé vált annak a szakmaiságnak, amelyről Péter beszélt? A kritikusnak választania kell aközött, hogy a közeget akarja megszólítani, vagy meg akarja reformálni az irodalomkritika intézményes rendszerét? Nem hiszem, hogy ezek a kis kritikavita főbb kérdéseinek megismétlései lennének.

SzP: Először kapcsolódnék ahhoz, hogy Gergő a kis kritikavita kontextusaként említette a mediális átalakulást: ez az úgynevezett „kaliforniai ideológia”, amely kezdetben úgy gondolta, hogy az internettel a társadalom teljes mértékben demokratizálódik, és aláhullnak azok a tekintélyek, akik máshonnan sugároznak autoritást. Tudjuk az utóbbi két évtizedből, hogy ez nem következett be, és ez szerintem a minőségi irodalom szempontjából üdvös. És ez azért sem következett be, mert megmaradt a szerkesztett felületeknek, elsősorban a nyomtatott folyóiratoknak a kapuőr szerepe. Mi, szerkesztők döntünk arról, hogy mi kerüljön be a nyilvánosságba, és mi nem, és egy olyan világban – persze most ezt nem akarnám totálisan leírni –, ahol mindenki úgy gondolja, hogy véleménye van, és ez a vélemény egyenrangú minden más megalapozott véleménnyel, a kapuőr-szerep perdöntően fontos. Azért fontos, mert a *kritika* szó egyik eredeti értelmében különbségtétel, vagyis döntünk arról, hogy valami jó-e vagy rossz, tehát döntünk arról, hogy mi kerüljön a közönség elé, és a közönség igenis igényli azt, hogy szerkesztett tartalmakhoz jusson hozzá, főleg ebben az információs káoszban. Annál is inkább fontos, hogy a felületek betöltsék ezt a funkciót, mert azok, akik nem küldik el a szerkesztőséghez a műveiket, rajta lehetnek ugyan az eladási sikerlistákon, és akármilyen marketing-tevékenységgel meg lehet őket támogatni, de ha az érdemi kritika nem kanonizálja a műveiket, akkor vagy fel sem kerülnek a minőségi irodalom térképére, vagy pedig nagyon hamar lekerülnek onnan. Ez szerintem még mindig így van. Ami az autonómiát illeti, én mindig úgy gondoltam, hogy van autonómia, de a megvilágosodást Kulcsár-Szabó Zoltánnak köszönhetem. Egyszer elhívtam a Fiala Írók Szövetségének nyári táborában tartott kritikaműhelyemre, ahol összehasonlította a német és a magyar kritikai szcena kontextusait. Itthon főleg a folyóiratkultúra miatt olyan rendszer alakult ki, amelyben a kritikusok az autonómiájukat megőrizhetik, mert nem függenek a konkrét politikai-gazdasági érdekektől. Az Alföld folyóirat, amelynek a főszerkesztője vagyok, kap pénzt a debreceni önkormányzattól és az NKA-tól, de soha egyik sem nyújtotta be a számlát, hogy valakiről jól vagy rosszat kell írjunk. Lapis Józsefet, a kritikarovat szerkesztőjét is megkérdeztem, azt mondta, hogy soha nem találkozott még kiadói oldalról sem nyomással, befolyással.

BG: Ismét csak sok mindennel egyetértek, és talán az „egyéb” befolyásokat bontanám ki. A kritikusi autonómia egyfelől többek között irodalmi szocializáció kérdése, másfelől pedig mediális és műfaji kérdés is. Előbbi annyiban, hogy amikor egy fiatal átlagkritikus elkezd tevékenykedni, akkor aktivizálódik benne nagyon sok olyan strukturális elvárás, amely vagy ténylegesen létezik, vagy ő hiteti el magával, hogy létezik. Igazodási kényszerek, például, hogy akkor vagyok jó kritikus, ha mindenáron kifacsarom a műből azt, hogy párbeszédbe léphessek vele. Valamiért a kezdő kritikusoknál, túláltalánosítva a kérdést, nagyon nagy arányban találkozhatunk olyan kiváló művekkel, amelyeket mindenképp érdemes elolvasni, érdemes hozzájuk utat találni, és nem igazán szoktak negatív véleményt megfogalmazni. A kritika az ő kezükön valójában nem is kritika, inkább recenzió, de még kimunkáltabb

formáiban is inkább ajánlást tartalmaz. Másrésztől a napi sajtónak a 19–20. századi tömegessé válása óta elkülönülnek egymástól azok a műfajok, amelyek a közönség szélesebb tömegeit szeretnék megszólítani annak érdekében, hogy az olvasók megvásárolják az adott kulturális produktumot, és azok, amelyek egy szűkebb szakmai közönségnek szólnak. Szerintem itt a kérdés inkább az, hogy az autonóm pozíció eleve adott-e egy kritikus számára. Én úgy látom, hogy ezek között a mediális-műfaji és szakmai-szocializációs adottságok között autonóm kritikussá lehet válni, de senki nem kezdi akként. Ez egy paradox folyamat, mert azáltal válhatsz autonómmá, hogy elsajátítod a közeg elvárásait, és az olvasataiddal bizonyítod, hogy képes vagy értő módon értelmezni. Ezt követően nemcsak a műveket, hanem a szempontokat is magad választhatod ki. Ez viszont nem lehet eleve adott, valahogy így értem az autonómmá válást.

SR: Lapis József használja, az értékítéletet tekintve némileg ambiguus módon a „PhD-kritika” kifejezést azokra a kritikákra, amelyekben a pályakezdők meggyőzően igyekeznek demonstrálni, hogy elsajátították az elemzési alapokat és a terminusokat. Végző soron senki sem tud nem PhD-kritikával indulni, mert ahogy Péter erre rámutatott, van belépési küszöb, tehát meg kell mutatnod, hogy ezt a nyelvet, ezt a szempontrendszert tudod applikálni.

SzP: Egy olyan térben indulsz el, ahol már az első kritikádnál eldőlt, hogy lesz-e második és harmadik; ez a közeg a kompetícióé, emiatt már az első kritikánál meg kell teremtened a hitelességet. Van egy intézményes autonómia, egy rendszer szabta keret, amelybe ilyen módon illeszkedsz; ez eleve adott. Ettől eltér a személyes autonómia kivívása, hogy a játéktéren ki tudj alakítani egy olyan tekintélyt, amelynek révén te választod meg a műveket. Egyébként az, hogy az ember mennyire maga választ, mindig nehéz kérdés, főleg egy kritikusként, aki – hogy visszautaljak arra, amit a kérdésedben megfogalmaztál – mindig teremt is, közösséget, ám az értelmező közösségek is hatnak rá. Soha nem egyedül olvas abban az értelemben, hogy egy közegben létezik, és mindenféle hatások érik.

BG: Gyakran fel szokták hozni kritikaként a print folyóiratokkal szemben azt, hogy lassú az átfutási idejük, és nem reagálnak elég gyorsan a kortárs irodalmi folyamatokra stb. De én épp ezt látom az autonómiájuk biztosítékának, nevezetesen, hogy nem az aktuális folyamatoknak szolgáltatják ki a kritikai termést, és ezáltal képesek távolságot biztosítani ettől a politikai, gazdasági és egyéb érdekeket is nyilvánvalóan integráló színtértől, ami megint csak szükséges ahhoz, már az intézményi szinten, hogy egyáltalán esélye legyen egy kritikusnak autonómmá válni.

LIZs: Nagyon sok mindent érintettetek – közben végig Pierre Bourdieu egy visszatérő megjegyzése járt a fejemben, amely szerint, amíg a habitus annak a mezőnek a terméke, amelyik mezőben utána az a habitus megpróbál érvényesülni, addig

minden magától értetődőnek tűnik. Ez jutott eszembe a hozzászólásaitokról. Hogy tehát a rendszer teljesen jól működik, amíg valaki azon a kitaposott útvonalon marad, amely az egyetemtől a folyóiratokig vezet. Ebben a keretrendszerben mozogva – abszolút egyetértek – az autonómiával kapcsolatban az általatok említett kérdések merülnek fel. Hogy én is egy analógiával éljek: ha sakkozó akarok lenni, meg kell tanulnom a játékszabályokat – és lehetek jó vagy rossz sakkozó, sőt virtuóz sakkozó is, de mindegyik esetben sakkot fogok játszani. Ez rendben van, az autonómia *nehéz* kérdései azonban szerintem éppen ott kezdődnek, amikor azon is elgondolkozunk, hogy sakkot akarunk-e egyáltalán játszani. És innen nézve a képet – bár nem akarom túlélezni a dolgot –, nem tudom elhallgatni a tiétektől eltérő benyomásaimat. Péter elbeszélésében az intézmény nagyon barátságos közegként jelent meg – de más pozícióból nagyon máshogy is ki tud nézni. Például: ha valakinek nem az elvárásoknak megfelelő a személyisége, azt kénytelen átformálni, hogy mire a kapuőrökhöz ér, meglegyen a kompatibilitás. Ilyenkor az intézmény falai kívülről is látszódnak, nem csak belülről. Márpedig bizonyos kérdéseket nagyon nehéz belülről feltenni. Amikor hallgattam a délelőtti kerekasztalt arról, hogy miként működik ideálisan a tudományosság, akkor meg Petri Györgynek az a verszárzata jutott az eszembe, hogy „Irassák rám a házukat, és haljanak meg”. Vagyis hagyjanak minket élni, ne kérjenek tőlünk semmit, bízzák ránk, hogy mit csinálunk, és bízzanak bennünk, hogy jól csináljuk. Ez szintén rendben van, csak éppen, ha ez tényleg megvalósul bármilyen mértékben is, akkor tompul az arra való reflexió képessége, hogy mit is adunk a társadalomnak. Tisztában vagyok vele, hogy 2024-ben millió pejoratív mellékszövege van annak, ha valaki szolgáltatni akar, ha valaki az irodalomról beszélve funkciót akar kijelölni. De ez a kérdés egészében mégsem kerülhető meg szerintem: mégiscsak az irodalom létokairól van szó, amikor az érdekel, hogy miként illeszkedik egy nagyobb rendszerbe az az alrendszer, amelyet mi működtetünk. Innen nézve az irodalomkritika akkor használja jól az alternatív fórumokat, ha képes alternatív funkciókat artikulálni. Amikor elmentünk a *Partizánba*, azt azzal a céllal tettük, hogy tudunk valami olyat csinálni, ami nem a folyóiratkultúra szabályrendszere szerint valósul meg.

BG: Abban mindannyian egyetértünk, hogy a praktikus szintű autonómia és az autonómia ideája különböző kérdések. De amit most mondasz, az nem jelent többet, mint az egyik strukturális meghatározottságból átlépni egy másikba. A valódi alternatíva nem az lenne, amelyben a „mező” logikája törik meg?

LIZs: Nem gondolom, hogy lehetséges lenne valamiféle abszolút kilépés, legfeljebb játéktereket lehet nyitni. Az autonómia fogalma számomra ezért nehezen operacionalizálható, mert a munkát egyfajta adottsággá fordítja át. A feladat szerintem éppen a folyamatos manőverezés a strukturális kényszerek között. Éppen ezért nem egészen világos számomra a Sipos Balázs délelőtti előadásában (*Irodalomtanítás, irodalomtalanítás a 21. században*) megfogalmazott koncepció: hogy

miért egy abszolút kívülség, és miért nem egy másik intézmény, habitus vagy praxis az, ami a taníthatatlanság értelmében felfogott irodalmat képviseli. Szerintem szükséges az intézményes beágyazottság, és azon kell gondolkodnunk, hogyan tudunk alternatív intézményeket alapítani. Guillory könyvéből a „professional deformation” kifejezést érdemes itt kiemelni, vagyis hogy minden szakmai kiképzés, szocializáció bizonyos deformálódással is együtt jár – például bizonyos kérdésekre érzéketlenné válunk. Ezt azért hozom fel, mert úgy gondolom, hogy az egész játéktér könnyebben beláthatóvá válna, ha kevésbé abszolutizálnánk a saját nézőpontunkat. Ha a saját praxisunkat is csak egy lehetséges praxisnak tekintenénk a többi között, nem pedig az érték feltétlen letéteményesének. Tehát ha nem tekintenénk kizárólagos igazságnak azt, hogy ha előrébb megyünk a szakmai kiválóság felé vezető úton, akkor abszolút értékben jobbak leszünk, hanem elkezdzenek reflektálni arra, hogy a szakmai kiválóság miféle hasznokkal és hátrányokkal jár.

SzP: Annyi korrekciót tennék, hogy nem azt mondtam, hogy az autonómia mindenkor adottság. Az, hogy strukturálisan rendelkezésre áll, nem azt jelenti, hogy akkor mindenki ettől automatikusan autonóm lesz, hanem azt, hogy egy szerkesztőség és egy kritikus tud úgy működni, hogy ebben a rendszerben autonóm legyen. Egyesek meg nem hoznak létre olyan teljesítményt, amely alapján a tekintélyt és az autonómiát kivívják. De amikor elmentetek a *Partizánba*, akkor meg az eléérések voltak nagyobb, mintha az Alföldbe írtatok volna egy kritikát.

SR: Inkább arról van szó, hogy más szempontokat érvényesíthettetek, mint a folyóirat kultúra által meghatározott térben, nem?

LIZs: Talán nagyobb volt az elérés, de a videók alatti hozzászólások jelentős része azzal foglalkozott, hogy a fiúkat szeretjük-e, vagy a lányokat...

SzP: Erről van szó, igen, hogy ennek a nagyobb elérhetőségnek meg kell fizetni az árát, ha átmész egy ilyen keretbe. Mert egyáltalán nem biztos, hogy azok, akik meghallgatták ezeket a műsorokat, feltétlenül az irodalomért hallgatták meg. Hanem az irodalomért is. Emellett valószínűleg erős politikai érdeklődés vezette őket, és most nem akarok erről az egésztől markáns kritikát megfogalmazni, de a beszélgetések igen jelentékeny része ennek a politikai instrumentalizációnak alá is ment, kiszolgálta ezt az elvárást. Nektek az volt a szempontotok, hogy elmentek, és beszélgettek valamiről, amiről úgy gondoltátok, hogy fontos. Beszélgettetek az irodalomról egy közegben, amely nem szűkebb értelemben vett irodalmi közeg, ilyenkor viszont az ember mindig kockázatot vállal.

LIZs: És vice versa!

SzP: Így van, a mi kockázatunk, veszteségünk meg az, hogy kevés emberhez érünk el.

LIZs: Elsősorban nem az elérésre gondolok, hanem például arra, hogy az irodalomtudományos közegben a politikai instrumentalizáció egyértelműen pejoratív kifejezés. Ezt meg itt kell megfizetni.

SzP: Azt kell megfizetni, hogy amikor egy pályázatnál megkérdezik, hogy egy irodalomtudományos projektnek mi a közvetlen társadalmi hasznosulása, akkor nem nagyon lehet odaírni egy értelmes mondatot. Az így értett legitimációs kényszer nem derít minket jókedvre – ez az ár, amit meg kell fizetni.

SR: Érintettük a kritikaírással kapcsolatban az utánpótlásképzés kérdését, Kulcsár-Szabó Zoltán pedig a délelőtti előadásában már felvázolta az alapvető rossz közérzetet az irodalomtudományban; az ember állásba kerül az egyetemen, és elkezdi venni a lépcsőfokokat azon belül és kívül: adminisztráció, bizottsági munkák, peer-review-ok stb. az oktatáson és a kutatáson felül. Ezért amikor felemlegetik, hogy az ember leszokott a kritikaírásról, az azért van, mert nincs ideje rá, főállású kritikusból meg nagyon kevés van. Erre lett volna bizonyos mértékig megoldás az Oláh János-ösztöndíj, ahol a szerkesztés mellett szép számmal kell kritikákat írni. Egyrészt erről kérdeznék Benneteket, hogy tényleg leszokik-e a kor előrehaladtával az ember a kritikaírásról. Másrészt pedig, hogy emiatt van-e nem túl jó helyzetben a szakkritika? Azt látja az ember, hogy fiatalok írnak idősebbek könyveiről, ilyenkor pedig nyilván nehéz nem kiiktatni a függelmi viszonyt, hiszen ha valaki ért a témához, akkor valószínű, hogy egy idősebb pályatárustól tanult róla. Ha megjelenik egy jelentősebb monográfia, már mindenki örül, hogy három-négy írás született róla. És akkor ne beszéljünk a tudománymetriai kényszerről, amely már előkerült a délelőtti kerekasztalon: jobban jár az ember, ha három tanulmányra kap öt-öt hivatkozást, mintha egy monográfiára tizenötöt. Szóval van még remény?

LIZs: A gyors és fájdalommentes kimúlás talán? Parttalan kérdés, hogy kiben miért haldoklik a kritikus. A legfőbb baj, hogy kibeszéletlenek ezek a kérdések, és részben emiatt sem tudja az ember, hogy milyen is az a terület, ahová kezdő kritikusként belép. Gergő beszélt a marketinges elvárásokról, emellett nem árt jóban lenni a szerzőkkel, de közben feleljünk meg a tanárainknak... Egy darabig ezek az ellentmondások gátolják a tisztánlátást, majd a kritikus vagy megadja magát a marketinggépezetnek, vagy szakmai identitást alakít ki. Hogy még egyszer felüljek a vesszőparipámra: hiányzik ebből a repertoárból, hogy a kritika érdemi diszkurzív tárgyalása legyen annak, hogy az irodalom miként kapcsolható be a társadalmi folyamatokba. Ez nem fér bele a marketinggondolkodásba, de érzéseim szerint gyanakvással szemlélik az autonóm szakmai intézményrendszer felől is, mert túlságosan sok irodalom kívüli szempontot hoz be az irodalomról való

beszédbe. Az én egyik álomképem egy olyan társadalmi diskurzus, amelyben nem csak a szakmabeliek szólalhatnak meg, hanem a nem szakmabeliek is visszajelezhetnének. Elmondanák, hogy mennyire működnek az arra vonatkozó szakmai ajánlatok, hogy mit lehet egy konkrét művel csinálni, mire és hogyan lehet használni. Ebben a modellben továbbra is szükség lenne a szakmán belüliek olvasási virtuozitására, de egy olyan keretben, ahol azt a kérdést is fel lehetne vetni, hogy a professzionális olvasás miféle javakat vagy értékeket kínál. A valóság persze az, hogy ma nagyon nehéz diszkurzív vitát folytatni a tudomány termékeiről, mert mindenki nagyon mélyen beleássa magát egy idioszinkretikus nyelvbe, világlátásba. Ezért azután még az irodalomtudományon belül is nagyon nehézkes a kommunikáció – sokszor egy doktori védés is párhuzamos világok találkozásaként hat. Az egész válság végső oka szerintem az időhiány, amit a mi szakmánkban mesterségesen gerjeszt a rengeteg elvárás. Holott érdemes lenne rászánni az időt, hogy megértsük egymást, hogy szétszálazzuk például, hogy a különböző tudományfelfogások genealógiája hol ágazik szét.

BG: Két megfigyeléssel kezdeném a választ. Az egyik, hogy ennek a kerekasztalnak az átlagéletkora lényegesen alacsonyabb, mint az előző kerekasztalé volt. A másik pedig az, hogy az ezen részt vevők nem olyan sok kritikát publikáltak mostanában. Mind a kettőnek van következménye. Ha a felvázolt intézményes praxisok között gondolkodunk a kritikusi pályáról, akkor onnan indulunk, hogy egy fiatal és tehetséges hallgató gyakran kritikák írásával válik részévé a tudományos kommunikációnak. Emiatt lehet a kritikaírás erősen nemzedéki tapasztalat, és onnantól kezdve, hogy az ember más típusú intézményi elvárásoknak kell, hogy megfeleljen, mert például beiratkozott a doktori képzésre, onnantól kezdve egyrészt szembesül azzal, hogy tudománymetriailag nem sokra értékeli a kritikaírást, másrészt pedig azzal, hogy egy kritika megírása elvonja az időt és a figyelmet a disszertációhoz szükséges kutatásaitól. Ez utóbbinak pedig manapság főleg egy olyan környezetben van tétje, ahol már nagyon szigorúan kijelölt időkeretek szabják meg a PhD-kutatás kidolgozását. Ezek mellett a strukturális dolgok mellett azért fontosnak tartanám kiemelni – hogy visszautaljak az első kérdésre adott válaszomra – a közösségi média térnyerését: van valami mélyen nyugtalanító abban, hogy manapság az irodalmi nyilvánosságban olyan kérdéseket vagy nézetkülönbségeket rendeznek le kommentfolyamban, amelyek a kilencvenes években egészen biztosan saját workshopot kaptak volna. Ezért az a személyes benyomásom, hogy a közösségi média felületein kibontakozó vitákba való bekapcsolódás szelepként is működik abban az értelemben, hogy – enyhe képzavarral élve – kifogja a szelet a kritikaírás vitorlájából.

SzP: Én ezzel nem értek egyet, mármint lehet, hogy a kommentszekció elveszi a kedvet és az időt, talán a kapacitást is a kritikaírástól, de aki egy szépirodalmi vagy értekező prózai műről akar írni egy rendes kritikát, az nem hiszem, hogy feloldódik a kommentszekcióban, vagy hogy úgy érezné, hogy okafogyottá vált a gondolatait

egy szerkesztett felületen publikálni. A másik dolog, hogy a kritikát mindig is a pályakezdő generációk művelik, és ezek a generációk óhatatlanul kiöregednek, a tudományos pálya pedig egy idő után tényleg nem hagy időt és energiát arra, hogy az ember bírálatokat írjon, bár én még ötvenéves koromban is írtam kritikát, tehát olyan életkorban, amikor már annyira nem volt szokás. Egyébként nálunk az Alföldben 2024-ben 46 kritika jelent meg, ennek több mint egyharmada szakkritika volt, a szerzők pedig különböző generációkhoz tartoztak. Ha innen nézem, ez nem válságdiagnózis: ha valahol, és ez ne tűnjék szerénytelenségnek, a kritikarovatot előtérbe helyezik, és szívesen gondolják – persze ez sok munkabefektetéssel jár –, ott mégiscsak virágzik a kritika.